

Бога, були сердечно віддані святій вірі Христовій та православної церкви. Ці високі і святі почуття були основою всього їхнього життя й діяльності.

Запорізькі козаки турбувалися про свою церкву і вкладали значні кошти на будівництво нових та ремонт старих церков, на внутрішнє оздоблення церкви, взагалі, на придбання дорогого й красивого церковного начиння. Запорізькі церкви і ззовні були ошатні й гарні. Ставлення козаків до церкви – це була не просто данина справді віруючих людей. Для козака, який постійно знаходився в небезпеці, міг у будь-який момент загинути в бою, перебування в церкві знімало стресовий стан воїна, підтримувало в ньому бадьорість духу, готовність померти за свою свободу й рідну землю. А монастир (у центрі Запорізьких вольностей – Самарський Пустельно-Миколаївський) взагалі був притулком для всіх поранених і хворих запорожців, "будинком людей похилого віку" для самотніх козаків, які потребували опіки над собою.

Враховуючи вищесказане, можна зробити висновок, що деякі прояви соціальної роботи за часів козацтва були обов'язкові для козаків. Повага до людей похилого віку, турбота про дітей-сиріт та інших уразливих верств населення набувала великих розмірів, поширюючись та вдосконалюючись. Діяльність соціальної сфери була одним із пріоритетних напрямів життєдіяльності козацького суспільства [9, с. 32 – 35].

1. Голубицький В.А. Запорожское казачество – К., 1957. – С. 25–27. 2. Ключевский В.О. Сочинения: В 9 т. – Т. 1: Курс русской истории. – Ч.1. – М. – 1987. – С. 49. 3. Крип'якевич І. Історія України – К.: Всеукр. т-во "Просвіта", 1992. – 88 с. 4. Кулиш П. Записки о Южной Руси. – Т.1. – С. 111 – 151. 5. Українське козацтво: Мала енциклопедія. – К.: Генеза; Запоріжжя: Прем'єр, 2002. – 568 с. 6. Феодосій Макарський. Матеріали для историко-статистического описания Екатеринославской епархии. – Д., 2000. – 1036 с. 7. Феодосій. Самарский монастырь: Матеріали. – Т.1. – С. 492. 8. Щербак В.О. Українське козацтво: формування соціального стану. Друга половина XV – середина XVII ст. – К., 2000. – 300 с. 9. Яворницький Д.І. Історія запорізьких козаків. – Львів: Світ, 1990. – Т. 1. – 319 с.

УДК 94(477)"14/16"+355.4

В.Д. Собчук

Кременецько-Почаївський державний історико-архітектурний заповідник,
Кременецький обласний гуманітарно-педагогічний інститут ім. Тараса Шевченка

ЗАМКИ КНЯЗІВ НЕСВІЦЬКИХ ТА ПОХІДНИХ ВІД НИХ КНЯЗІВ ЗБАРАЗЬКИХ, ВИШНЕВЕЦЬКИХ І ПОРИЦЬКИХ НА ВОЛИНІ (XV – ПЕРША ПОЛОВИНА XVII ст.)

© Собчук В.Д., 2006

На основі опублікованих та архівних джерел з'ясований час появи ініціаторів будівництва і власників 24 замків, що функціонували на Волині в XV – першій половині XVII ст. у володіннях групи української знаті, яку становили князі Несвіцькі, та роди, що утворилися в процесі їх розгалуження.

Based on some published and archival materials there was elucidated the time of appearance and proprietors of 24 castles which functioned in Volynie in the XV – first half of the XVII centuries in the estates of the kniazes Nesvitsky and the kins, who appeared during the process of their ramification.

У XV – першій половині XVII ст. провідною верствою українського суспільства була земле-власницька знать, верхівку якої становила родовита аристократія з княжими титулами [27]. Одну з груп цього шару феодальної еліти становили кілька споріднених між собою родів, які утворилися в результаті розгалуження князів Несвіцьких. Походження останніх, усупереч тривалому інтересові учених до їхнього коріння, залишається під знаком питання [24, с. 228–245], а генеалогія їхніх на-

щадків, розроблена ще наприкінці XIX ст. [37], зараз потребує лише поправок і доповнень. Натомість володіння цієї аристократичної спільноти досліджені лише фрагментарно і дуже поверхнево, а оборонні споруди, які будувалися для їх захисту, за винятком лише декількох із них, практично залишилися поза увагою науковців. У роботі досліджуються замки князів Несвіцьких та похідних від них родів на Волині. Наше завдання полягає в тому, щоб реконструювати мережу фортифікацій цього типу у їхніх володіннях, окреслити час їхнього функціонування та встановити причетних до них осіб – тих, зусиллями яких вони з'явилися, і тих, кому вони належали.

Одне з найдавніших володінь **князів Несвіцьких** у Волинській землі була округа города (замку) **Збаража**. У середині 30-х років XV ст. ця територія перебувала в руках подільського і кременецького старости Федька Несвіцького. У листі про перехід під верховенства польського короля Ягайла, датованому 7 вересня 1434 р., останній називає Збараж своєю отчиною [20, с. 131; 22, с. 18–19; 33, с. 243]. 23 березня 1435 р. князь ще раз засвідчив вірність Польській короні [20, с. 131–133], але навесні 1436 р. великий князь литовський Свидригайло відновив свою владу над Південною Волинню й Східним Поділлям [32, с. 274, 356, ризур. 6]. Зміна політичної ситуації пішла на шкоду невірному васалові – він утратив не тільки уряд старости, який зайняв Івашко Монивидович [36, с. 123], а й маєтки. Відомо, зокрема, що поселення Чернихів, Мшанець і Чернихівка, які становили частину Збараської волості, 10 червня 1437 р. отримав Фрідріх Гербурт із Фельштина [7, кн. 196, л. 249–250; пор.: 24, с. 243, прим. 32]. Політичні потрясіння, пов'язані з остаточним витісненням Свидригайла його суперником Сигізмундом Кейстутовичем за межі Великого князівства Литовського (кінець 1438) та зміною останнього Казимиром Ягайловичем (1440) становища князів Несвіцьких не поліпшили. 11 січня 1442 р. за згодою сейму новий монарх передав Збараж з округою в доживоття колишньому активному сподвижнику Свидригайла панові Дениску Мукосійовичу [22, с. 18–19]. „Село Черняхов с тым, што к тому слухаеть”, надане раніше Ф. Гербурту, наприкінці 1442 або 1443 р. отримав шляхтич Єсько Прибиткович [15, стб. 107; 39, р. 62]. Якись „села Несвидских”, розташовані, мабуть, у Луцькому повіті, опинилися в руках Сачка Лучанина [39, р. 63].

У першій половині 50-х років XV ст. сини Федька Несвіцького, князі Василь і Юрій, повернули втрачені батьком маєтки [24, с. 233]. До початку 60-х років XV ст. перший із братів, який осів у Збаражі, помер. 9 липня 1463 р. його сини – Василь, Семен і Солтан, – „отчичи и дедичи Збаразский”, поділили батькову спадщину, головна складова якої нараховувала 2 городи, 68,5 сіл, 1 дворище й 1 селище, розташовані компактною групою на півдні Волині, і становила окремих Збараський повіт. Город Збараж і 30,5 сіл отримав Василь Васильович, город **Колоден** і 20 сіл відійшли Семенові Васильовичу, а решта 20 поселень (у тому числі два Вишневіці), але без города, залишилися Солтану Васильовичу [28, с. 54–55]. Крім Збараського повіту, Несвіцьким належало кілька поселень у Луцькому повіті в районі на північ від нинішнього міста Рівного. У дільчому листі 1463 р. згадуються розташовані тут двори Двірець і Городок та села Караєвичі, Обарів, Тинне й Студеняківці [28, с. 55], а по сусідству лежали села Забороль, один і другий Житин та дворище Перушовича, які 1467 р. належали князю Юрію Несвіцькому [7, кн. 196, л. 224]. Давніше всі ці поселення становили, очевидно, єдиний комплекс. Чи були тут які оборонні споруди, писемні джерела замовчують.

За заповітом Солтана Збараського, складеним 3 жовтня 1472 р., його маєтки залишилися братам [7, кн. 195, л. 233]. Оскільки Василь Васильович під час оборони Збаража 1474 р. від татар загинув [37, с. 608], його частку успадкували сини Михайло, Семен Перший, Семен Середній, Семен Менший і Федір [37, с. 608; див. також: 28, с. 100–101]. 1475 р. Семен Васильович та найстарший із синів брата Василя поділили спадщину Солтана [28, с. 69–71], а 1478 р., за наказом великого князя, заново переділили її [28, с. 75–76]. В актах 1475 р., пов'язаних із цим поділом, у частці синів Василя Васильовича згадується вже „твержа” **Вишневець** [28, с. 69–71, 161–162]. Оскільки Солтан тривалий час служив у Москві, а маєтками відали брати [7, кн. 195, л. 233], замок з'явився, мабуть, їхніми зусиллями. Перед смертю Семен Васильович заповів частку спадщини брата племінникові Михайлу, але за угодою, укладеною 1 квітня 1481 р., його вдова і зять віддали тільки села, які походили зі Збараського повіту, а поселення в Луцькому повіті залишили собі [28, с. 79–80, 162].

Маєтки Семена Васильовича були об'єднані в кілька груп. Крім Колоденської волості в родовому Збараському повіті, як бачитимемо далі, йому належав маєток Коськів на р. Хоморі в Полонському повіті, наданий, ймовірно, великим князем Казимиром. У Луцькому повіті наприкінці 1461 р. в Івашка Дичка князь придбав двір і село Рівне [28, s. 53–54, 161], що становило в минулому частину волості з центром у поселенні Басово, переважну більшість якої Свидригайло надав одному із представників роду Джусів [28, s. 30, 158–159]. У 1470 р. нащадок останнього – Ванько Кирдейович – продав ці села Семенові Васильовичу [28, s. 64–65]. У руках князя опинилися також маєтки згаданого вище Юрія Несвіцького. З усіх цих надбань склалася волость із центром у поселенні **Рівне**. Останній рік – два свого життя Семен Васильович займав уряд кременецького старости [24, с. 245, прим. 73]. Постійно він проживав, мабуть, у городі Колоден і саме тому в указаній вище угоді 1481 р. посмертно названий князем Колоденським [28, s. 79]. Удова князя Семена, княжна Марія Михайлівна Степанська [24, с. 245, прим. 74], після смерті чоловіка перебралася, очевидно, на проживання в Рівне, у зв'язку з чим фігурує в джерелах як княгиня Ровенська [28, s. 142]. Перетворення поселення на її резиденцію дає підстави думати, що тут були вже відповідні оборонні споруди, але на сторінках писемних джерел вони з'являються дещо пізніше. У 1507 р. княгиня Ровенська виклопотала в Сигізмунда I на село Рівне, підтвержене вже раніше великим князем Казимиром, нове підтвердження, з якого довідуємося, що тут „замок вжо справен и мисто осажено” [29, s. 42–43].

Спадкоємицею Семена Колоденського була дочка Настасія, заміжня за князем Семеном Юрійовичем Гольшанським. У 1489 р. вона записала залишені батьком маєтки Забороль, Городок і Коськів чоловікові [28, s. 89], а решта володінь залишила за собою. Після смерті Настасії Семенівни (кінець 1515 або початок 1516 рр.) права на її спадщину, у тому числі на замки Колоден із Рівне, перейшли до єдиної дочки Гольшанських, відомої під іменами Тетяна і Ганна, яка була одружена з Великим Гетьманом, литовським князем Костянтином Івановичем Острозьким. Дочекавшись смерті княгині Ровенської, якій судилося пережити не тільки чоловіка, а й зятя і дочку, зять Гольшанських виклопотав у великого князя Сигізмунда I на своє ім'я підтвердження на всі маєтки, що залишилися дружині після батьків, і 4 травня 1518 р. отримав відповідний лист монарха [29, s. 166–169]. У результаті замки Колоден і Рівне разом із підпорядкованими їм округами перейшли до володарів Острога.

Під час поділу синів Василя Васильовича, учиненого 2 квітня 1481 р., Михайло й Семен Менший, який перебував ще під опікою брата, узяли город Вишневець і 13 сіл; город Збараж, одноіменне місто під його стінами і 14 сіл отримав Семен Перший; решта 11 сіл колишнього Збараського повіту, територіально розірвані аж на чотири групи, залишилися Федору [7, кн. 192, л. 12–13] (Семена Середнього на час поділу вже не було серед живих). Під час поділу Михайла й Семена Меншого, здійсненого 14 листопада 1482 р., старший із братів узяв город Вишневець з однойменним містечком і селом, 7 інших сіл і 2 дворища, а решта 6 сіл залишив молодшому [28, s. 80–81, пор.: 24, с. 244, прим. 58]. Через кілька років Семен Менший помер (остання згадка – 2 червня 1489 р. [15, стб. 313]), а його маєтки залишилися родичам [24, с. 237].

На кінець XV ст. серед землевласників Волині рід Збараських представляли Михайло, Семен Перший і Федько Васильовичі та Настасія Семенівна Гольшанська. Князю Михайлові, який осів у Вишневці, судилося започаткувати рід Вишневецьких. Князь Федір після одруження перебрався на проживання в отчину дружини у Володимирському повіті й започаткував там рід Порицьких. Рід Збараських продовжився по лінії Семена Першого, який залишився в старому гнізді. Володіння князя, прижиттєві згадки про якого 1482 р. обриваються [28, s. 81], успадкував син Андрій. 1512 р. останній брав участь у відомій битві з татарами під селом Лопушна [34, s. 371]. За переписом війська Великого князівства Литовського 1528 р., який містить останню прижиттєву згадку про нього, він виставляв зі своїх маєтків 14 вершників [16, стб. 188; 18, с. 151]. Спадщину батьків князь доповнив малолюдним маєтком **Ожогівці** у верхів'ї р. Збруч, який придбав у Семена Цати [17, с. 195]. Згодом тут з'явився замок. Уперше ця споруда згадується в описі польсько-литовського кордону 1546 р. [10, с. 119], але з'явилася, імовірно, ще за життя князя Андрія.

Під час поділу синів Андрія Семеновича, проведеного десь у середині XVI ст., замок і місто **Збараж** перепали Миколаю і Юрію Андрійовичам¹. Половину першого з братів (†1574) згодом успадкував син Януш, багатолітній кременецький староста і брацлавський воєвода (†1608), а другий (†1580) залишив свою частку малолітньому синові Янушу [14, с. 33–36], але він невдовзі помер. За заповітом князя Юрія, у разі передчасної смерті сина, володіння залишалися в роду Збараських, та його брат Стефан, що пережив утрату єдиного сина, вирішив віддати їх дочкам. Старші дві з них – Маруша, заміжня за Миколаєм Нарушевичем, та Настасія, дружина Романа Воловича, – отримали свої частки 2 серпня 1584 р.² Решта спадщини, яка належала молодшим дочкам – Гальшці та Катерині, – після смерті Стефана Андрійовича (†1585) забрала їхня мати Барбара з Козинських, що вийшла вже заміж за Андрія Фірлея, а коли вона померла (†1591), двоюрідні брати сестер Збараських – Януш Миколайович та Петро Владиславович Збараські – відсудили права на опіку й восени 1592 р. А. Фірлей передав їм маєтки пасербиць [2, кн. 8, арк. 265–267]³. Коли 1595 р. Гальшка Юрїївна вийшла заміж за Людвіка М'якицького, вона теж відібрала свою частку [2, кн. 9, арк. 273–277 зв.]. Так само поступила й Катерина Юрїївна, яка стала дружиною Миколая Белжецького. В такий спосіб на кінець XVI ст. родове гніздо Збараських, що складалося вже з **великого околиного мурованого замку** з пригородком та острогом під ним і двох міст – Великого й Малого [2, кн. 12, арк. 231 зв.; кн. 15, арк. 267 зв.; 7, кн. 202, л. 109 об.–116], виявилось поділенням аж на п'ять частин, але за кілька років Януш Збараський зібрав усе у своїх руках: Р. Волович збув отриману дружиною частину на початку 1600 р. [2, кн. 12, арк. 230–236], М. Нарушевич – восени 1601 р. [7, кн. 202, л. 109 об.–116], а Катерина й Миколай Белжецькі – на початку 1605 р. [2, кн. 15, арк. 210–211, 267–268]. Наприкінці першої третини XVII ст. за кілька кілометрів від старого замку сини воєводи Юрій і Криштоф Збараські збудували новий, що відповідав найновішим в'янням у фортифікаційній справі.

Гальшка і Людвік М'якицькі втримали свою частку. У 1629 р. чоловік княжни Збараської платив подимне за частину міста Збаража та 6 сіл [12, с. 109]. Далі маєток успадкували їхні дочки Зофія та Анна, перша з яких вийшла заміж за Павла Ходоровського, а друга – спочатку за Владислава Вилежинського, а потім за холмського земського писаря Андрія Бродовського. Станом на 1645 р. центром володінь Зофії і Павла Ходоровських у Кременецькому повіті був замочок **Новий Менкиш**, під стінами якого лежало однойменне село, а Анни Бродовської – двір у селі Верняки [2, кн. 47, арк. 58–58 зв.]. Судячи з назви замочку, він з'явився зусиллями Людвіка М'якицького.

Південно-східна окраїна колишнього Збараського повіту, розташована в басейні р. Збруча, у середині XVI ст. виділилася в окрему волость із центром у замку **Волочища**. У 1557 р. Владислав Андрійович Збараський, який під час поділу отримав цю частину родових володінь, виклопотав привілей на заснування тут міста [7, кн. 38, л. 75 об.]. За поділом синів князя, проведеним у 1592 р., більшість Волочиської волості включно із замком і містом перепала Петрові Владиславовичу, а Стефан Владиславович отримав містечко Сернівець із групою сіл у Кременецькому повіті та місто

¹ У листі Романа Воловича 1600 р. про продаж частини спадщини Юрія Збараського, яка перепала його дружині, відзначено, що вона становить 1/4 в половині замку й обох міст Збаража [2, кн. 12, арк. 231 зв.], а в аналогічному листі Миколая Белжецького, чоловіка іншої дочки, датованому 1605 р., ідеться про 1/4 замку й обох міст у половині, яка перепала тестеві від його братів [2, кн. 15, арк. 267 зв.].

² Про першу з дочок маємо пряме свідчення джерела [1, кн. 23, арк. 270 зв.], а участь її сестри впливає з оповіді возних, які їздили до Збаража в справі спадщини Юрія Андрійовича, про те, що пан ловчий і пан староста рогачівський, тобто чоловіки обох дочок покійного князя, запевнили, що всіх слуг покійного князя, які мають „слушное и правное право, мы того при том заховаемъ” [1, кн. 23, арк. 273].

³ За інвентарем, у Збаражі був мурований замок із мурованою брамою зі зводом на ланцюгах; на брамі знаходилися мурована світлиця та зала, вимощена дошками, при якій був залізний годинник без дзвона; при брамі мурований склеп на п'ять вікон із залізними ґратами, на ньому велика столова світлиця, правда, без дверей, печі й шибок, а проти неї дві покойові світлиці без дверей, печей і шибок; у замку був також костел, під ним склеп, а при костелі мурована пекарня, сіни й комора; під дерев'яними світлицями поряд чотири склепи, при яких велика мурована вежа, а під нею скарбниця, замкнена залізним ланцюгом, на якій світлиця без печі, а при ній мурована кімната; на тих склепах дві дерев'яні світлиці без дверей, печей та вікон. У пригородку були такі дерев'яні споруди: пекарня, сіни, кухня й світлиця (другу світлицю через часті тривоги перенесли до замку, щоб не згоріла), дерев'яна вежа, обліплена глиною, лазня, стара світличка та наріжна вежечка в палях [2, кн. 8, арк. 266–266 зв.].

Видово на суміжній території Кам'янецького повіту Подільського воєводства [2, кн. 8, арк. 430 зв.–435 зв.]. За додатковою угодою, у нагороду за половину замку Волочища старший із братів мав збудувати молодшому замок у містечку **Сернівець**, але за взаємною згодою 1595 р. обмежився сплатою 500 золотих [2, кн. 9, арк. 217 зв.–220]. Оскільки сини Владислава Збараського (останні згадки про них датуються 1604 р. [37, s. 610–611]), не залишили нащадків, права на їхні маєтки перейшли до сестер. Син однієї з них, Магдалени Владиславівни, – Вацлав Шемет – судився в 30-х роках XVII ст. з князем Янушом Вишневецьким за спадщину діда, але „части своеє третее окупити не могучи”, відмовився від претензій [2, кн. 39, арк. 50–51 зв.]. Про причетність до володінь братів на півдні Волині Катерини Владиславівни, яка була замужем за київським підкоморієм Щасни Харленським [37, s. 611], даних не виявлено. Ганна Владиславівна, яка не виходила заміж, із допомогою Юрія і Криштофа Збараських, що були її опікунами, у 1627 р. домоглася повернення їй спадщини брата Стефана – містечка Сернівець (!) або Болванець із належними до нього селами [2, кн. 36, арк. 109–110]. За присяжними свідченнями про кількість димів, восени 1652 р. ця остання представниця роду Збараських, зі смертю якої він припинився, володіла ще спадщиною брата Петра, у тому числі містом Волочища [4, арк. 29 зв.] (і замком, звичайно, якщо він уцілів у вирі подій середини XVII ст.).

Стефан Андрійович, якому під час поділу перепала волость замку Ожогівці, 1557 р. виклопотав привілей на осадження тут міста [7, кн. 38, л. 84 об.–86]. У джерелах наступних десятиліть замок і місто фігурують під назвами Ожогівці й **Новий Збараж**. У 1570 р. князь виклопотав привілей на будівництво в Новозбараській волості ще одного замку й осадження при ньому містечка **Купель** [7, кн. 191, л. 97–99 об.]. По сусідству з Новозбараською волостю Стефан Збараський прибрав до своїх рук (на правах застави) замок і містечко **Янушпіль** із низкою навколишніх сіл, власність серадзького воєводи Ольбрахта Ласького [2, кн. 13, арк. 37 зв.–40 зв.]. Перше свідчення джерел про перебування цього комплексу в його руках датується червнем 1584 р. [6, од. зб. 6359, арк. 1]. Спадщина Стефана Андрійовича (†1585) залишилася малолітній дочці Барбарі, яка тривалий час перебувала під опікою родичів, головна роль серед яких належала Янушу Миколайовичу Збараському. У лютому 1602 р. Барбара Стефанівна вийшла заміж за коронного мечника Габріеля Тенчинського і разом із ним відібрала в опікунів належні їй володіння, у тому числі замки й міста **Новий Збараж** або **Ожогівці**, **Янпіль** та **Дрибова** з відповідними округами [2, кн. 13, арк. 24–28, 30–31]. Маєток Дрибова становив спадщину діда Барбари Стефанівни по матері, люблінського каштеляна Андрія Фірлея з Домбровиці, який придбав цей невеличкий комплекс у 1584 р. [7, кн. 198, л. 89]. Після смерті каштеляна його надбання в Кременецькому повіті деякий час тримала дочка Дорота, мати княжни Збараської. Відомо, зокрема, що наприкінці 1588 р. спільно з другим чоловіком Левом Сапегою, підканцлером Великого князівства Литовського, вона записала тут одному зі слуг шість волок землі [7, кн. 200, л. 17–17 об.]. 20 лютого 1602 р. подружжя Тенчинських передало свої права на цей маєток у складі замку й міста Дрибова та двох сіл [2, кн. 13, арк. 35–37 зв.], а також замок і місто Янпіль із належними до нього вісьмома селами Янушу Збараському [2, кн. 13, арк. 37 зв.–40 зв.], а 19 липня 1602 р. воєвода отримав усю Новозбараську волость, у тому числі замок та старе й нове міста Ожогівці або Новий Збараж, а також двір, **городище**, містечко й село Купель [5, од. зб. 192/V.1, арк. 183–186]. Доля Янпільської волості остаточно вирішилася 7 червня 1603 р., коли син серадзького воєводи Ян-Ольбрахт Ласький продав її Янушу Збараському [2, кн. 13, арк. 598–603], а вирішення долі маєтку Дрибова, на яку мали права інші нащадки А. Фірлея, затягнулося майже на півтора десятиліття, і тільки 22 липня 1615 р. внук останнього, Рафал Лещинський, від себе та від імені Станіслава Сапеги, другого внука, назавжди відступив синам воєводи, на той час уже покійного, Юрію та Криштофу Збараським замок і містечко Дрибова з підпорядкованими йому селами [2, кн. 23, арк. 2 зв.–4]. 9 червня 1616 р. Ян-Станіслав Сапега підтвердив цю угоду [2, кн. 24, арк. 548 зв.–551 зв.].

У третій чверті XVI ст. Миколай Андрійович Збараський сформував невеличку волость на р. Хоморі, центром якої став замок **Гриців**. Уперше він згадується в скарзі князя 1563 р. про наїзд на його володіння людей В.-К. Острозького [3, кн. 5, арк. 129 зв.–131].

У 1611 р. молодший із синів Януша Збараського записав усі володіння в Київському, Волинському й Брацлавському воеводствах старшому, а собі залишив тільки двір Біла Криниця, але у 1615 р. Юрій скасував цей запис [7, кн. 206, л. 108–109 об.]. Восени 1620 р. брати Збараські поділилися, нарешті, надбаннями предків [7, кн. 209, л. 201–202], але що кому відійшло, не знаємо, оскільки текст дільчого листа невідомий. Після смерті Криштофа Збараського (†1627) його частка залишилася Юрію, а після Юрія (†1631) всі володіння успадкували діти Костянтина Вишневецького – Януш і Гелена, – які виявилися найближчими родичами братів Збараських [37, s. 570].

У селі **Біла Криниця**, яке знаходилося за кілька кілометрів від Кременця, замість згаданого вище двору Криштоф Збараський збудував, імовірно, замок, призначений слугувати йому, багатолітньому кременецькому старості (1606–1627), приміською резиденцією. Уперше ця споруда фігурує в присяжних свідченнях про кількість димів у володіннях синів Януша Вишневецького, датованих 1650 р., де відзначено, зокрема, що восени 1648 р. вона була спалена [4, арк. 2, 32 зв.].

Рід Вишневецьких, як відзначено вище, започаткував князь Михайло Васильович Збараський. Саме він остаточно виділив із володінь роду, з якого вийшов, волость із центром у городі Вишневець, закріпив за цим поселенням роль нового гнізда і почав користуватися прізвиськом, похідним від його назви. Маєтки князя Михайла успадкували четверо синів – Іван, два Федори й Олександр [37, s. 553]. Про володіння старшого з Федорів (†1533) у родовому гнізді на Волині джерела мовчать. Якщо він і мав тут відповідну частку, то після його смерті вона залишилася братам, оскільки прямих нащадків в нього не було. З іменем молодшого Федора, котрому належали східна частина волості Вишневецького замку та маєток у Дорофіївці у верхів'ї р. Збруч (походження його неясне), пов'язані три замки, відомі з його записів дружині. У листі 1544 р., перераховуючи свої маєтки, серед іншого князь указує замки й міста **Дорофіївці** та **Вербовець**, відзначаючи при цьому, що збудував тут оборонні споруди після поділу з братами „и на то наложилъ тысячу копъ грошей” [8, perg. nr 7 639]; у листі 1549 р. він згадує замок **Передмірка** (у попередньому фігурує лише однойменне село), під назвою Вербовець відзначає двір і місто, а про поселення Дорофіївці, яке, очевидно, на деякий час зникло, узагалі мовчить [31, s. 71, № 202]. У 1549 р. під час нападу на замок Передмірка татар Федір Михайлович потрапив разом із дружиною в полон і помер у неволі [27, s. 554–555], а оскільки нащадків він не залишив, володіння перейшли до брата Олександра та синів брата Івана.

Володіння Івана Михайловича в колишньому Збараському повіті, які за браком відповідних джерел можна приблизно окреслити тільки на основі даних про маєтки спадкоємців, серед іншого включали, очевидно, половину Старого й Новий Вишневець. Крім отчини та деяких власних надбань по сусідству з нею, князь мав на Волині вислугу та маєтки, які принесла перша дружина. Зокрема, у 1511 р. наполовину з братом Федором він отримав підтвердження на розташований у Луцькому повіті замок **Перемиль** із підпорядкованою йому округою, наданий їм раніше в тимчасове користування [13, с. 46–48], навколо якого осадив кілька сіл, та коли братова половина замку й волості опинилася в руках князя Олександра Кошарського, почалися конфлікти, які призвели до того, що у 1540 р. Іван Михайлович обміняв йому свою половину на третину Деречинського маєтку в Слонімському повіті [30, s. 254–257]. За дружиною Настасією, дочкою берестейського намісника кінця XV ст. Семена Олізаровича [30, s. 270–271], Іван Вишневецький отримав у Луцькому повіті маєтки Муравиця, Княгинин та Берестяни, у першому з яких джерела також фіксують згодом замок. Після смерті князя (†1542 або 1543) його маєтки залишилися синам Дмитрові, Андрію та Костянтину. Найстарший із братів перебував на півдні України, деякий час жив у турецьких володіннях, кілька років служив московському цареві і тільки наприкінці 1561 р. повернувся на батьківщину. У 1563 р. він загинув, а нащадків після себе не залишив [30, s. 267].

Андрій Іванович отримав під час поділу з братом Костянтином певну частину Вишневець, оскільки у 1583 р. платить податок за підданих із цього поселення [38, s. 135]. Із території, підпорядкованої Вишневецькому замкові, князь виділив землі у верхів'ї р. Горинь в окрему волость, центром якої став замок **Андріїв**. Поселення під цією назвою вперше згадується в податковому реєстрі 1583 р. [38, s. 135], а замок – у дільчому листі його дочок 1593 р. [9, с. 246–248]. У Луцькому повіті була спадщина матері Андрія Вишневецького. У 1577 р. вона перебувала ще в користуванні сестри Катерини [38, s. 49], а в 1583 р. знаходилася вже в його руках [38, s. 108].

Одним з адміністративно-господарських осередків цього комплексу, територіально розірваного на три шматки, за вказаним вище дільчим листом, був замок **Муравиця** [9, с. 246–248]. У Володимирському повіті, за реєстром 1583 р., Андрію Івановичу належали села Видуть і Сомин [38, с. 114]. У 1575 р. князь придбав у шляхтича Станіслава Мацейовського сусіднє містечко Матеїв [26, с. 80]. Розташоване на краю Холмської землі, воно межувало з указаними вище маєтками у Володимирському повіті, завдяки чому становило з ними невеличкий комплекс. Адміністративно-господарським центром маєтків Андрія Вишневецького на межі Волині й Холмщини був замок **Матеїв** [9, с. 246–248]. Під час поділу спадщини князя його маєтки в Кременецькому повіті – частина замку й міста Вишневеця та замок і місто Андріїв із відповідними округами – перепали Олександрі Андріївні, заміжній за князем Юрієм Чорторійським [9, с. 246–248], але у 1598 р. всю свою частину замку Вишневеця, розташовану між частинами князів Костянтина Костянтиновича та Михайла і Юрія Михайловичів Вишневецьких, разом з усім Новим містом, передмістям Мухавець і трьома селами вона продала Михайлові Михайловичу Вишневецькому [2, кн. 12, арк. 83 зв.–85 зв.]. Замок і місто Андріїв залишилися в руках княгині, а згодом були успадковані її сином Миколаєм Чорторійським [23, с. 348–349].

Костянтин Іванович отримав у родових володіннях частину замку й міста Вишневеця та згаданий вище Дорофіївський маєток. У 1560 р. він виклопотав привілей на осадження тут містечка [7, кн. 38, л. 249 об.–250]. У 60-х роках XVI ст. Під час освоєння земель у басейні р. Збруч на основі Дорофіївського маєтку сформувалася нова волость із центром у поселенні **Маначин**. Місто під цією назвою вперше згадується в листі князя 1569 р. [2, кн. 12, арк. 16–17], а замок – у 1584 р. [1, кн. 23, арк. 132 зв.]. Спадщина Костянтина Івановича залишилася синові Костянтину. У записі останнього 1595 р. дружині фігурують замок і третя частина Старого Вишневецького міста та замок і місто Маначин [2, кн. 15, арк. 2086–2086 зв.]. У 1627 р. свою третину міста Старий Вишневець із шістьма селами Костянтин Костянтинович передав синові Янушу [2, кн. 43, арк. 56–58]. 1631 р. Януш Костянтинович та його сестра Гелена, заміжня за Станіславом Варшицьким, успадкували володіння князя Юрія Збараського. За угодою князя із сестрою, укладеною 2 березня 1633 р., пані Варшицька отримала міста й замки Прилуки та Новий Збараж із відповідними округами в Брацлавському воєводстві та замок і місто Гриців із низкою сіл на Волині [2, кн. 41, арк. 46–49 зв.], а решта спадщини князів Збараських (у тому числі волинські замки Збараж, Новий Збараж, Янушпіль, Дрибова) залишилася Янушу Вишневецькому [2, кн. 40, арк. 36–37]. Замок Гриців із підпорядкованою йому округою перебував у Гелени Варшицької до кінця досліджуваного періоду, оскільки присяжні свідчення 1650–1651 рр. про кількість димів фіксують цей комплекс у руках її чоловіка [11, с. 454, 486]. Спадщина Януша Костянтиновича (†1636) залишилася сином Дмитрові-Юрію і Костянтиніві-Криштофу. Спочатку діти князя перебували під опікою його батька, а після смерті Костянтина Костянтиновича ((†1641) – Яреми Михайловича Вишневецького, і тільки у 1649 р., коли старшому із синів виповнилося 18 років, він перебрав батькову спадщину до своїх рук [35, с. 118–127, 313–314]. Крім отчини, братам Вишневецьким належала також (нарівні з двоюрідною сестрою Констанцією Юрївною [37, с. 572]) половина володінь діда, складовою якої була Маначинська волость із замком, що був її центром. Судячи з присяжного свідчення 1651 р. про кількість димів, цей маєтковий комплекс увійшов у їхню частку [4, арк. 22 зв.].

Олександр Михайлович Вишневецький, засновник молодшої гілки роду, за якою в літературі закріпилася назва королівської, судячи з володінь нащадків, у спадщині батька на Волині отримав частину Вишневеця з кількома селами, а після брата Федора – землі в межиріччі Горині й Жираку, де в середині 40-х років XVI ст. були замки Передмірка й Вербовець. Крім володінь на півдні Волині, князь мав маєтки у Володимирському повіті [10, с. 87; 30, с. 153–154], але замку там не було. Оскільки один із синів князя Олександра, якого звали Максим, 1565 р. помер, а дітей не залишив [37, с. 556], спадщину поділили Михайло й Олександр Олександровичі. Другий із братів у 1565 р. мав на півдні Волині 13 поселень у межиріччі Горині й Жираку, у тому числі село Передмірка [37, с. 556], а у 1583 р. його вдова платила податок і за частину Вишневеця [38, с. 133]. Усі маєтки Олександра Олександровича (†1577) успадкував єдиний син Адам. 1607 р. останній укладає в Старому Вишневецькому замку, де, очевидно, живе, угоду про заставу одного із сіл [2, кн. 15, арк. 261 зв.]. Після

смерті князя Адама маєтки отримала єдина дочка Кристина, яка спочатку була замужем за Миколаєм Сло-Малинським, потім – за Петром Даниловичом із Журова, а з 1645 р. сиділа „на вдовиному стільці” (†1654) [37, s. 558]. Складовою її володінь була частина замку й міста Старого Вишневеця. У 1636 р. Костянтин Вишневецький позивав Кристину, зокрема за те, що маючи з ним „по половици Старого места Вишневеца и кгрунтьов до него належачих”, не хоче „померы слушноє учинити” [2, кн. 42, арк. 391 зв.–392], а вона, своєю чергою, судилася з ним за те, що весною 1630 р. наслав своїх людей „на част замьку поводовое стороны Вышневеца Старого дедичной, впрод част замку поводки розобрати и розобратьи на Старое место Вишневец перевезти розказавши, на власных кгрунтах поводовое стороны с того дерева замокъ себе побудовати росказалес” [2, кн. 42, арк. 283 зв.–284].

Старший син Олександра Михайловича Михайло, у 1583 р. платив податок за частину міста Вишневеця та містечко Вербовець із відповідними групами сіл [38, s. 132–133], а після його смерті (†1584) ці маєтки успадкували сини Олександр, Михайло і Юрій. Перший із них був пов’язаний із Наддніпряниною, де започаткував формування велетенських володінь свого роду [37, s. 559–560]. У записі одному зі слуг, датованому 15 березня 1591 р., відзначено, що дружини він ще не має і не ділився ще з братами [2, кн. 8, арк. 254–256 зв.]. На думку Ю. Вольфа, його сином міг бути князь Іван Олександрович Вишневецький, згаданий у 1627 р. як царський дворянин у Москві [37, s. 560], але до володінь роду на Волині він не причетний. Юрій Михайлович (†1618), за листом дружині 1608 р., після поділу з братом Михайлом серед іншого володів усією частиною городища Старого Вишневецького замку, половиною Нового міста Вишневеця та містечком і замком Вербовець [2, кн. 16, арк. 75–78]. Дочка Юрія, яку звали Гальшка, пережила батька всього лиш на кілька років [37, s. 560]. Володіння, які вона успадкувала, залишилися двоюрідному братові Яремі Вишневецькому.

Михайло Михайлович у 1598 р. придбав у подружжя Чорторійських частину Вишневецького замку й Нове місто Вишневець із кількома селами [2, кн. 12, арк. 83 зв.–85 зв.]. У згаданому вище дільчому листі в частині князя Михайла вказані **новозбудований Вишневецький замок**, половина міста Новий Вишневець та 15 сіл [2, кн. 42, арк. 7 зв.]. Крім того, князю належала Рохманівська волость у складі замку й міста **Рохманів** та групи сіл, права на яку 1605 р. передав на нього та його дружину князь Юрій Чорторійський [25, с. 531]. Маєтки Михайла Михайловича (†1616) успадкував його син Ієремія-Михайло (†1651), який тривалий час знаходився під опікою Костянтина Костянтиновича Вишневецького, що доводився йому троюрідним дядьком, перебував на навчанні у Львові та за кордоном, а близько 1631 р. повернувся додому й забрав маєтки, що склалися зі спадщини батька та дядька Юрія, до своїх рук [35, s. 5]. За реєстром О. Барановича, у 1629 р. князь Ярема мав у родових володіннях на півдні Волині лише міста Новий Вишневець та Рохманів із відповідними групами сіл [12, с. 101–102], а насправді йому належало також і місто Вербовець із околицями, указане як власність безіменного князя Вишневецького [12, с. 102].

Майнові позиції **князів Порицьких**, які виділилися з роду Збараських одночасно з Вишневецькими, та князів Вороніцьких, що виокремилися в першій третині XVI ст. [14, с. 228–245], були значно слабшими. У Володимирському повіті князі Порицькі мали замок **Порицьк**, який Олександр Федорович Порицький отримав за поділом із братами, здійсненим у 1529 р. [7, кн. 192, л. 10–12]. У 1532 р. князь виклопотав привілей на торги та корчми в маєтку Порицьк [37, s. 393]. Після смерті Олександра Федоровича його спадщина залишилася синам Янушу, Матеушу, Петрові, Михайлові й Олександру. У спадщині князів Несвіцьких на півдні Волині князі Порицькі отримали землі в басейні р. Жирак. У 1570 р. вони мали тут невеличку волость із центром у замку **Вишгородок**, яка нараховувала 12 поселень, у тому числі одне місто, однойменне із замком [3, кн. 12, арк. 471 зв.–474 зв.]. Оборонні споруди збудував, імовірно, син Олександра Федоровича Порицького Михайло, який отримав після батька цю частину родових володінь і перебрався сюди на постійне проживання, у зв’язку з чим в одному із записів до актової книги, датованому 1562 р., його навіть названо князем Порицьким і Вишегородським [3, кн. 4, арк. 142 зв.]. Восени 1565 р. „з ыменеи своихъ Вышекгърода въ повете Кремяницкомъ” земську службу відбував уже Олександр Олександрович [16, стб. 470]. За реєстром 1583 р., Олександр Порицький платив податок і за містечко Порицьк із відповідною групою сіл у Володимирському повіті [38, s. 122], і за містечко

Вишгородок із селами в Кременецькому повіті [38, s. 135–136], а 1589 р. тут господарює вже вдова останнього [38, s. 157].

Олександр Олександрович, який пережив усіх братів і через відсутність у них нащадків, поуспадкоував їхні маєтки, залишив аж чотирьох синів [37, s. 395], але до його спадщини в Кременецькому повіті причетні лише два з них – Стефан та Олександр. Під час поділу між братами частину волості, яка включала замок і місто Вишгородок, отримав Стефан Олександрович [12, с. 106]. Оскільки князь Стефан (†1640) не залишив нащадків, права на його маєтки перейшли до дочки брата Олександра княжни Ізабелли-Зофії, заміжньої за Криштофом Конецпольським, або, можливо, навіть безпосередньо до її дочки Ангелії-Февронії [37, s. 396], до заміжжя якої ними відав її батько. За присяжним свідченням 1650 р. про кількість димів, містечко Вишгород із групою навколишніх сіл тримав Криштоф Конецпольський [4, арк. 9].

У володіннях **князів Воронецьких**, які за поділом 1529 р. отримали в Луцькому повіті маєтки Ворончин і Тристеня [7, кн. 192, л. 10–12], а у 1570 р. домоглися від князів Порицьких частини сіл у верхів'ї р. Жердя [3, кн. 12, арк. 471 зв.–474 зв.], замок у відомих нам джерелах не згадується.

Князі Несвіцькі присутні на Волині з першої третини XV ст. У 60-х роках XV ст. гілка цього аристократичного роду, яка закріпилася в городі (замку) Збаражі, остаточно відірвавшись від старого гнізда, прибрала собі прізвище від назви нової резиденції і в такий спосіб перетворилася в князів Збаразьких; у 90-х роках XV ст. з останніх виділився рід Вишневецьких, а на початку наступного століття – рід Порицьких, з якого невдовзі виокремився рід Воронецьких. Загалом із князями Несвіцькими та похідними від них князями Збаразькими, Вишневецькими й Порицькими пов'язані 24 замки Волині, чотири з яких були вже в другій половині XV ст. (Збараж, Колоден, Вишневець і Рівне), тринадцять з'явилися в наступному столітті (Андріїв, Вербовець, Вишгородок, Волочища, Гриців, Дорофіївці, Купель, Маначин, Муравиця, Ожогівці або Новий Збараж, Передмірка, Перемиль, Порицьк), а решта чотири (нові замки в Збаражі й Вишневець, які функціонували поряд зі старими, Біла Криниця та Новий Менкищ) – збудовані в першій половині XVII ст. Правда, три замки (Колоден, Рівне і Перемиль) разом із підпорядкованими їм округами в першій половині XVI ст. відійшли до князів Острозьких і Сангушковичів, але на грані XVI й XVII ст. володіння поповнилися деякими новими надбаннями, у тому числі трьома замками (Дрибова, Рохманів і Янпіль).

1. Центральний державний історичний архів України в Києві, ф. 21 (Кременецький гродський суд), оп. 1. 2. Там само, ф. 22 (Кременецький земський суд), оп. 1. 3. Там само, ф. 25 (Луцький гродський суд), оп. 1. 4. Інститут рукопису Центральної наукової бібліотеки ім. В. Вернадського НАН України, ф. 83 (Архів Каманіна), спр. 53. 5. Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України, від. рукописів, ф. 91 (Колекція Радзимінських), оп. 1. 6. Там само, ф. 103 (Архів Сапег), оп. 1. 7. Російський державний архів древніх актів, ф. 389 (Литовская Метрика), оп. 1. 8. *Archiwum Głównie Akt Dawnych w Warszawie, Dział I (Pergaminy)*. 9. *Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные Археологической комиссией*. – СПб., 1863. – Т. 1: 1361–1598. 10. *Археологический сборник документов, относящихся к истории Северо-Западной Руси, издаваемый при управлении Виленского учебного округа*. – Вильна, 1867. – Т. 1. 11. *Архив Юго-Западной России, издаваемый Временной комиссией для разбора древних актов, состоящей при киевском, подольском и волыньском генерал-губернаторе*. – К., 1890. – Ч. 7. – Т. 2: *Акты о заселении Юго-Западной России*. 12. Баранович О. І. *Залюднення Волинського воєводства в першій половині XVII ст.* – К., 1930. 13. *Грамоты великих князей литовских с 1390 по 1569 год / Собр. и изд. под ред. В. Антоновича и К. Козловского*. – К., 1868. 14. Демченко Л. Я. *Тестаменти князюго роду Збаразьких // Архіви України*. – 1996. – № 4–6. – С. 33–36. 15. *Литовская Метрика*. – СПб., 1910. – Отд. 1. – Ч. 1: *Книги записей*. – Т. 1. 16. *Литовская Метрика*. – Пг., 1915. – Отд. 1, ч. 3: *Книги публичных дел: Переписи войска Литовского*. 17. *Литовська Метрика. Книга 561: Ревізії українських замків 1545 року / Підгот. В. Кравченко*. – К., 2005. 18. *Метрыка Вялікага княства Літоўскага*. – Мн., 2000. – Кн. 28: (1522–1552): *Кніга запісаў 28 / Падрыхтоўка тэкстаў да друку і*

науковий апарат: В. Мянжынські, У. Свяжынські. 19. Перепіс войска Вялікага княства Літоўскага 1528 года. Метрыка Вялікага княства Літоўскага. Кн. 523. Кн. Публічных спраў 1 / Падрыхт. А. І. Груша, М. Ф. Спірыдонаў, М. А. Вайтовіч; НАН Беларусі, Ін-т гісторыі. – Мн.: Бел. навука, 2003. 20. Розов В. Українські грамоти. – К., 1928. – Т. 1: XIV в. і перша половина XV в. 21. Руська (Волинська) Метрика: Регести документів Коронної канцелярії для українських земель (Волинське, Київське, Брацлавське воєводства). 1569–1673 / Упор.: Г. Боряк та ін. – К., 2002. 22. Собрание государственных и частных актов, касающихся истории Литвы и соединённых с ней владений (от 1387 до 1710 года), изданное Виленской археологической комиссией под редакцией учёного секретаря М. Круповича. – Вильна, 1858. – Ч. 1. 23. Собчук В. Д. З історії землеволодінь шляхетських родів із княжими титулами у Південній Волині XV – першій половині XVII століть // Записки НТШ. – Львів, 2000. – Т. 240: Праці Комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін. – С. 333–360. 24. Собчук В. Д. З історії титулованої української аристократії пізнього середньовіччя (Становлення роду князів Збаразьких та його володінь на Волині) // Молода нація. – К., 2000, № 1. – С. 228–245. 25. Собчук В. Д. Боговитуновичі: Генеалогія і маєтки // До джерел: Зб. наук. пр. на пошану Олега Купчинського з нагоди його 70-річчя. – К.–Л., 2004. – Т. 1. – С. 498–537. 26. Теодорович Н. И. Волинь в описании городов, местечек и сел в церковно-историческом, географическом, этнографическом, археологическом и друг. отношениях: Историко-статистическое описание церквей и приходов Волинской епархии. – Почаев, 1903. – Т. 5: Ковельский уезд. 27. Яковенко Н. М. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. (Волинь і Центральна Україна). – К., 1993. 28. Archiwum ksiąg Lubartowiczów Sanguszków w Sławucie / Wyd. nakładem właściciela pod kier. Z. L. Radziwińskiego przy współudziale P. Skobielskiego i B. Gorczaka. – Lwów, 1887. – Т. 1: 1366–1506. 29. Archiwum ksiąg Sanguszków w Sławucie / Wyd. przez B. Gorczaka. – Lwów, 1890. – Т. 3: 1432–1534. 30. Archiwum ksiąg Sanguszków w Sławucie / Wyd. przez B. Gorczaka. – Lwów, 1890. – Т. 4: 1535 – 1547. 31. Katalog dokumentów biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich / Opr. A. Fastnacht. – Wrocław, 1953. – Cz. 1 : Dokumenty z lat 1507–1700. 32. Lewicki A. Powstanie Świdrygiełły: Ustęp z dziejów unii Litwy z Koroną. – Kraków, 1892. 33. Prochaska A. Hołd Fedka kniazia Nieświeskiego // Kwartalnik Historyczny. – Lwów, 1911. – Roczn. 25. – S. 243. 34. Strykowski M. Kronika polska, litewska, żmódzka i wszystkiej Rusi. – Wyd. nowe. – Warszawa: Nakład G. L. Glücksberga, 1846. – Т. 2. 35. Tomkiewicz W. Jeremi Wiśniowiecki (1612–1651). – Warszawa, 1933. 36. Urzędnicy dawnej Rzeczypospolitej XII–XVIII wieku: Spisy / Pod red. A. Gąsiorowskiego. – Kórnik, 1998. – Т. 3, zesz. 3: Urzędnicy podolscy XIV – XVIII wieku: Spisy / Opr. E. Janas, W. Kłaczewski, J. Kurtyka, A. Sochacka. 37. Wolff J. Kniaziowie litewsko-ruscy od końca czternastego wieku. – Warszawa, 1895. 38. Wykazy geograficzno-statystyczne. Województwo wołyńskie / Wyd. A. Jabłonowski // Źródła dziejowe. – Warszawa, 1889. – Т. 19. 39. Lietuvos Metrika. – Vilnius, 1998. – Kn. Nr. 3 (1440–1498): Užrašymų knyga 3 / Parengė L. Anuzyte ir A. Baliulis.